

השיעור השבועי

גיליון מספר 426

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית"כ היזדים ומשודר דרך הליווי הרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

הרב המקדים: הר"מ מרדכי רלב"ג שליט"א
ראב"ד בירושלים

כתב ועורך השיעור:
הרב דכיר פריץ שליט"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
17:58	17:24	16:33	חל אביב
17:54	17:23	16:31	חיפה
17:53	17:23	16:31	באר שבע

שמות | כ"ה טבת תשפ"ד

אכילה קודם התפלה - ב

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 0506-730-831

איסור אכילה קודם התפלה מהתורה או מדרבנן. שתיית קפה ותה עם סוכר לפני התפלה. שכח ובירך על מאכל לפני התפלה. ברכה לבטלה מדאורייתא או מדרבנן. שכח ובירך על מאכל בתענית

תקציר השיעור הקודם

א. בשיעור הקודם דיברנו בענין איסור אכילה קודם התפלה, והבאנו את דברי הגמרא (ברכות י:) על הפסוק (ויקרא יט, כו) "לא תאכלו על הדם", לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. ועוד אמרו, כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל, עליו הכתוב (מלכים א' יד, ט) אומר "ואותי השלכת אחרי גויך", אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקב"ה, לאחר שנתגאה זה - באכילה ושתייה - קיבל עליו מלכות שמים. אלו דברי הגמרא. ובשאלה האם איסור זה מדאורייתא או מדרבנן, נחלקו הפוסקים - כמו בכל דבר - לדעת תלמידי רבינו יונה (ברכות ה. מדפי הרי"ף), איסור זה מדרבנן, ומה שהגמרא הביאה פסוק "לא תאכלו על הדם" זו אסמכתא בעלמא, שכן דרך רבותינו לחזק איסור מדבריהם על ידי סומכים אותו בפסוק, ולעולם האיסור מדרבנן. וכן דעת הרא"ש (פ"ק דברכות ס"ט י), הריטב"א (ש"י פט). אבל הרמב"ן (ע"ה"ת ויקרא יט, כו) סובר שהאיסור דאורייתא, והגמרא שהביאה פסוק כפשוטה. וכך סובר החיננוך (מצוה רמח). ויתכן שכן דעת הרמב"ם (ספר המצוות שורש ט), בשיעור הקודם פלפלנו בדעתו, וראה להלן. אבל רוב הראשונים כתבו שאיסור זה מדרבנן, ולכן כך כתב הבית יוסף בפשטות, והביא דברי מהר"י אבוהב שאם האיסור היה מדאורייתא, איך הגמרא יכלה לדרוש 'אל תקרי גויך אלא גאיך', ועל פי זה כתבו להתיר שתיית מים שאין בה גאווה, כי אדם שותה מים רק לסילוק הנזק - סילוק הצמא, וכמו שכתב בהגהות מיימוניות (פ"ו מתפלה אות ד). ואילו היה זה מדאורייתא הכל היה אסור, ואיך יבואו חכמים ויעקרו דבר תורה, והרי אין בזה צורך כמו שופר ולולב בשבת שגזרו שמוא יטלטלנו (ר"ה כט: סוכה מב). ועל כרחק שזה דבר דרבנן, הם אמרו והם אמרו. וכך המסקנא, שהאיסור לאכול לפני התפלה הוא מדרבנן.

וכי איסור דרבנן קל בעינינו?

ב. יש כאלה שמקילין לאכול ולשתות לפני התפלה, כאילו זה היתר, אבל צריך להתריע על כך, שהרי לדעת כמה פוסקים שהזכרנו האיסור לאכול לפני התפלה הוא מדאורייתא, ונכון שלהלכה הוא מדרבנן, וכי קל בעינינו איסור דרבנן? כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה (ברכות ד:), פעם היית בשבת של

1 מדברי הרב מרדכי רלב"ג שליט"א: כל הזמן משווים בין תקופת מלחמת יום כיפור לתקופתנו, שלא נדע מה יותר קשה. "נסתרות דרכי ה'", בזמנו היה לנו את מורנו ורבונו מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל, שהתיר בכוחו את כל העגונות ולא השאיר עגונה אחת! ולא ויתר על קוצו של י"ד מההלכה, אלא התיר את כולו על פי ההלכה, וכל העולם סמך עליו. וב"ה זכינו גם בזמננו, בעשרה בטבת שמעתי ממרן שליט"א שהתיר אלמנה, זה היה ביום ששי אחר הצהרים, שהתקשרו אליו ושאלו אותו האם היא מותרת ויכולה לשת שבעה, והרב יגע והתיר אותה. וב"ה הרב ממשיך ומשיך את דרכי אביו, ומלכותו תימשך לעד ולנצח נצחים. יהי רצון שלא נדע עוד שוד ושב, ויבוא משיח צדקנו במהרה בימינו. אמן.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לגאון הרב מרדכי רלב"ג ראש אבות בתי הדין בירושלים. מינינו ארבעה ראבד"ם, שנים אשכנזים - הרב רלב"ג והרב פרדס,

רבנים באיזה מלון, ובאתי להתפלל שחרית, וראיתי רב מפורסם - אסור לומר את שמו, זה שבע עשרה לאוין... - יושב עם קפה ועוגה ואוכל, והיו שם אחרים שאינם תלמידי חכמים, וישבו גם הם ואכלו עוגה. הם רואים את הרב הגדול הזה אוכל, ולמדו ממנו, וגם אם היה בגדר צמא או רעב הרבה, היה צריך לאכול בחדרו ולא ברבים.

הצמא והרעב הרבה

ג. ההיתר לאכול ולשתות לפני התפלה אינו לכל צמא ורעב, אלא כמו שכתב הלבוש (שם) - שהיה לפני כ-400 שנה - שהוא רק בצמא ורעב "הרבה", והעתיקהו האחרונים והמשנה ברורה (ס"ק כה). יש כאלה שמתחילים להתפלל בשבת בשעה עשר, ולפני כן יושבים ואוכלים, והם עושים שלא כהוגן, צריך להעיר את תשומת לבם שזו גמרא מפורשת, שלחן ערוך מפורש, ואי אפשר להקל בדבר הזה למי שאינו רעב ביותר שאינו יכול לכונן אם לא יאכל.

קפה עם סוכר

ד. בדין שתיית קפה ותה עם סוכר לפני התפלה, הפרי חדש (סימן פט סעיף א) - שהיה לפני מעל 300 שנה, וכן החיד"א (בברכי" ס"י פט סק"ב, ובקשר גדול סימן א אות ד) - היה לפני כ-250 שנה - כתבו שההיתר הוא דוקא בשתיית מים לבד שאין בזה גאווה, אבל לשתות קפה עם סוכר זו דרך גאווה, ולכן כתבו לאסור שתיית קפה עם סוכר לפני התפלה. וכן כתב הגאון רבי אליהו ישראל בספרו כסא אליהו (ס"י פט סק"ה) - לפני כ-250 שנה, צאצא לאבות בתי הדין בירושלים. אבל בספר עיקרי הד"ט (ס"א אות ו, וס"י ז אות לא) לרבי דניאל טיראני - היה לפני כ-250 שנה - כתב שהקפה אינו ראוי לשתיה בלי סוכר למי שאינו רגיל בכך, אולי רק הוגנים שותים בלי סוכר... ומה שנותנים בקפה מעט סוכר הוא לתקן את מרירות הקפה, ואין בזה כוונה להתגאות, ולכן התיר לשתות קפה עם סוכר לפני התפלה. אבל שאר משקאות, כמו קוקה קולה, מיץ תפוזים, אשכוליות, בירה ואפילו בירה שחורה, אין לשתות לפני התפלה, שכל אלה מידי דגאווה, מה שאין כן קפה ותה, שהמטרה בשתייתם כדי שיוכל להתפלל ביישוב הדעת, והסוכר בא להפיג את המרירות. והוסיף העיקרי הד"ט, כי הפרי חדש שהחמיר

ושנים ספרדים - הרב שלוש והרב זבדיה, תמיד צריך שיהיה שוויון... ובפרט שהם אשכנזים הבקיאים גם בפוסקים הספרדים, כי יש רבנים אשכנזים שלא זכו לאורו של מרן זצ"ל, אף שהם תלמידי חכמים ויודעים פוסקים, רבי עקיבא איגר, פתחי תשובה. אבל הרב רלב"ג, בן פורת יוסף, בקי בתורתו של מרן, וממשיך את דרך אביו רבי יצחק רלב"ג שליט"א, שהיה מקורב למרן, והולכים בדרכו של מרן, לראות את כל הפוסקים, ואם יש אפשרות להשתמש בכוחא דהיתרא מתירים, ואמנם לא בכל מקום אפשר, לא כל דעת יחיד שמוצאים שמתיר עושים כמותו, אלא יש לנו כללי הפסיקה מתי להתיר ומתי לאסור, והם חותרים כמה שאפשר להתיר בדרכו של מרן זצ"ל. שימשיך לכהן כראב"ד, ואולי אחר כך יעלה לבית הדין הגדול... נכוננו לו עוד תפקידים, גידיל תורה ויאדיר ויאריך ימים ושנים. אמן.

דיבר למנהג מקומו שהיו רגילים לשתות בלי סוכר, ולפעמים היו נותנים סוכר לתענוג בעלמא, מה שאין כן אצלנו שרוב האנשים לא שותים בלי סוכר, גם הפרי חדש יודה להתיר בלי שום חשש. וכן כתבו להתיר בספר יד אהרן אלפנדרי (בסוף הגבי' שבס' פט), הגאון רבי יהודה שמואל אשכנזי בעל הבתים בספרו בית עובד (סי' א אות ו), מנחת אהרן (כלל ו סי' ח), וכן משמע מדברי הרד"ל - רבי דוד לוריא (בתשו' סי' ד), ועוד.

חזי לאיצטרופי

ה. בשיעור הקודם (ראה גיליון השיעור השבועי וחי' תשפ"ד אות יג) הזכרנו שיש לצרף דעת הראב"ה (ברכות ס"ג) והגהות מיימוניות (שם), הביאים בשו"ת קרן לדוד מסטמאר (חאו"ח סימן כא אות ד), שלא אסרו לשתות לפני התפלה אלא מידי דמשכר, כמו בירה לבנה, יין, ערק, קוניאק, מה שאין כן קפה ותה, ואפילו חלב - שהיום הוא לא משכר² - ומשקאות קלים, מותר. ודמי להתיר שכתב הרמב"ם (פ"ה מתפלה ה"ב) שהצמא והרעב מותרים לאכול קודם תפלה כדי שיוכלו לכון דעתם. וכן פסק בשלחן ערוך (סי' פט ס"ד). והסביר הפרי מגדים (או"ח סי' ק"ג) שהטעם בזה משום שכל שאינו עושה דרך גאווה מותר. ולפי זה הוא הדין לקפה ותה עם סוכר שאינו עושה כן דרך גאווה, בפרט מי שרגיל לשתות קפה בבוקר, ולא יכול להתפלל ביישוב הדעת בלי זה, לכן הלכה מותר לשתות קפה לפני התפלה ואפילו עם סוכר.

להקת אחרונים הקילו

ו. מלבד הפוסקים הנ"ל (אות ד) שכתבו להקל, כך כתבו בשו"ת תשורת שי (ח"א סי' נד) ובספר מנהגי מצרים (סי' פט). גם הגאון רבי אהרן בן שמעון בספר נהר מצרים (הלי תפלה אות ה) העיד שגם בירושלים נהגו הרבה רבנים איתני ארץ לשתות קפה בסוכר. וכן כתבו בספר נוה שלום (הלי תפלה אות יב), הגאון המהרש"ם - היה גדול הדור לפני מאה שנה - בדעת תורה (סי' פט ס"ג), ושכן דעת הגאון בעל דעת קדושים. גם בספר ילקוט הגרשוני (או"ח בקו"א דמ"ז ע"ב) העיד שכן נוהגים עתה להתיר קפה עם סוכר. וכן כתב הגאון רבי חיים נאה - היה דיין בירושלים לפני כשמונים שנה - בקצות השלחן (סי' י"א ס"ב). את כולם הביא ביביע אומר (ח"ד חאו"ח סי' י"א). ובספר שיח יצחק (או"ח בקו"א עמ' רסא) - לרבי אליהו מני - כתב שמי שאין דעתו מיושבת עליו אם לא ישתה קפה לפני התפלה, ואינו יכול לשתותו בלי סוכר, מותר.

האור לציון מהמור

ז. כל זה לאפוקי ממה שכתבו עורכי הספר אור לציון (ח"ב פ"ו סימן ז) שהחמירו מאוד וכתבו שאין לשתות קפה ותה עם סוכר לפני התפלה, ומסבירים שהעיקר כדברי הפרי חדש והברכי יוסף, מאחר שלדעת הרמב"ם איסור אכילה קודם התפלה הוא מדאורייתא. אולם אני מסופק אם הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל אמר כך, ואולי כך כתבו העורכים מדעתם, וכמו בהרבה הלכות שתלמידיו אמרו למרן זצ"ל פה אל פה שהם יודעים שלא היה מורה כמו שכתבו העורכים בספר. וגם אם נאמר שאכן אמר כן, הנה יש לנו להקת

² בגמרא (כריתות יג) מבואר שחלב משכר, ויש פוסקים (ב"ח בתשו' סי' מא ועוד) שכתבו שאסור לדיינים לדון כשהם שתוים. וזה בחלב של זמנם שהיה שומני ומלא, אבל בזמננו שכל שמנונית החלב שוקעת והחלב חלש, אינו משכר, ומותר לשתות חלב לפני הדיין.

³ חמיו רבי יוסף חיים שרבאני ואביו רבי אליהו אבא שאול, שניהם היו דבוקים מאד בנן איש חי, אבא של חמיו רבי יהושע שרבאני זצ"ל, היה מקובל גדול ותלמידו של ה"בן איש חי", הכרנו אותו, הוא היה גבוה, ואני זוכר שהיה עולה לאוטובוס בקו 3, והיה לו מקל, ואמר לנהג: תקח אותי לרחוב יואל, והנהג אמר לו: אני מגיע לרחוב יחזקאל. והיה נותן לו מכה ברגל עם המקל, והנהג היה מופחד ולקח אותו. היום היו עושים עליו בג"ץ... אבל הוא היה תקיף. אני זוכר כשהיינו ילדים, פתאום משהו נכנס לבית בלי לדפוק, והיינו נבהלים, זה היה חכם יהושע עם הגלימה, ושאל: איפה אבא שלך? ולקחנו אותו לחדר, ופנה למרן ישר ולענין, חבל על הזמן... חלקת על ה"בן איש חי" בענין זה וזה, למה חלקת? ומרן אמר לו: כבוד הרב, תשב תשב... היה מושיב אותו ומסביר לו, עד שהיה אומר: טוב טוב... כי הוא היה תלמיד של ה"בן איש חי" והיה חרד על כבודו, ואחר שהיה מסביר לו שחלק כדרכה של תורה, היה מקבל. אבל בנו חכם יוסף שרבאני היה מורה בתלמוד תורה "בני ציון" בכיתה ח', אחים שלי למדו אצלו, וגם אני כי לפעמים היה נכנס לכיתה ב' או ג', והכרנו אותו, היה תלמיד חכם, והיה דבוק ב"בן איש חי" ולא מוכן לשמוע אחרת, ולכן היה כועס על מרן למה חולק. פעם דרש בבית כנסת "אהל רחל" של העיראקים ברחוב דוד ילין, ותקף את מרן חריף מאוד למה חלק על בן איש חי. לא היה אצלם מושג לחלוק על ה"בן איש חי", וגם אצלנו ה"בן איש חי"

אחרונים שכתבו להקל, ובצירוף סברת ראב"ה שכל האיסור הוא במידי דמשכר.

דעת הרמב"ם

ח. ומה שטענו שלפי הרמב"ם האיסור מדאורייתא, זה לא פשוט, כי אמנם הרמב"ם בספר המצוות (שורש ט) מנה את האיסורים שבלאו של "לא תאכלו על הדם", ומהם שלא לאכול לפני התפלה. ומשמע שהבין שאיסור זה הוא מדאורייתא. אולם בספר המצוות שתורגם מלשון ערבי (ירושלים תש"ח, עמ' לד), ובספר המצוות הוצאת הרב הלר (בהערותיו לשורש תשיעי, דכ"א ה"ג נד), וכן בפירוש המשניות (ה"ש פ"ג דמכות), דיבר על הלאו של "לא תאכלו על הדם", ולא הזכיר הדין שלא לאכול קודם התפלה שהוא בכלל הלאו. ובלאו הכי יש לנו את כללי הפסיקה, ומרן הבית יוסף פסק כרוב הראשונים, מהם הרשב"א, הריטב"א, המאירי, תלמידי רבינו יונה, מהר"י אבוהב, שכל האיסור מדרבנן. וכי בחינם כתבו כל הפוסקים שקיבלנו הוראות מרן? תמיד נמצא חולק, אבל קיבלנו הוראות מרן, וכל שכן כאן שלא ברור שהרמב"ם חולק, ואדרבה נראה יותר דעת הרמב"ם כמו שכתב בשתי מהדורות של ספר המצוות ובפירוש המשניות, שלא הזכיר לאו זה שלא לאכול קודם התפלה, ויש ענין להשוותו לדעת כל הפוסקים שגם הוא סובר שכל האיסור מדרבנן. לכן למעשה מותר לשתות קפה ותה ואפילו עם סוכר. ובירושלמי (פאה פ"ו ה"ה, מעשר שני פ"ב ה"ב, יבמות פ"ה ה"ג) מובא, אם ההלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר - צא וראה מה העם נוהג ונהוג אחריו. והאחרונים הנ"ל כתבו שהמנהג להקל.

גם הבן איש חי היקל

ט. יותר מזה, חכם בן ציון בדרך כלל היה הולך אחר ה"בן איש חי"³, ואמנם בספר בן איש חי (ש"ד פרשת יתרו סעיף יח) החמיר בענין זה, אבל בספרו עוד יוסף חי (סוף פרשת וישלח) שחיבר בסוף ימיו כתב מפורש שאף על פי שהפרי חדש והחיד"א אסרו, בזמננו שירדה חולשה לעולם וכולם רגילים בזה, יש להתיר לשתות קפה עם סוכר לפני התפלה. וכך ההלכה.

שכח ובירך

י. עוד נפקא מינה אם אכילה לפני התפלה אסורה מדאורייתא או מדרבנן, מה הדין אדם שקם בבוקר מוקדם, למשל הלך לישון בשעה עשר, וקם בשעה ארבע או חמש, כמה צריך לישון, הוא קם ללמוד! ושכח שהגיע עמוד השחר, ולקח איזה פרי, או עוגה, ובירך "בורא מיני מזונות", וכשבא לטעום נזכר שהגיע עמוד השחר⁴ והוא עוד לא התפלל, האם יטעם מהמאכל או לא. מה שיעשה יש לו איסור, אם יטעם יעבור על איסור אכילה קודם התפלה, ואם לא יטעם יעבור על ברכה לבטלה. ואפשר לומר שזה תלוי במחלוקת האם איסור ברכה לבטלה מהתורה או מדרבנן, ונרחיב.

ברכה לבטלה מהתורה או מדרבנן

יא. בגמרא ברכות (ג.) אמר רב ואיתימא ריש לקיש, ואמרי לה רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרויהו, כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום "לא תשא

היה פאר הדור והדרו, גדול הדור, אבל הרב הביא ראיות לדבריו כדרכה של תורה, ובבקשה שמישהו יבוא ויענה עניינית למה שכתב ביביע אומר חלק י' (חידו' סי' נח), וחכם בן ציון הלך בדרך כלל בדרך חמיו והיה דבק בבן איש חי. מעניין שאמא של חכם בן ציון הרבנית בניה, היא זו שיסדה את השיעור של מרן זצ"ל בבית כנסת "אהל רחל" של הפרסים - ליד ישיבת נובהרדוק - לפני שבעים שנה, חכם בן ציון היה נותן שיעור בגמרא, ואחר כך מרן היה מגיע ונותן שיעור בהלכה, ובקיץ אני זוכר בתור ילד קטן שהשיעור של מרן בשבת היה כשלוש שעות, ואמא של חכם בן ציון הייתה יושבת בעזרת נשים ומתערבת בשיעור, למשל פעם הרב אמר שאשה לא תברך על לולב, ואמרה לו: חכם עובדיה, מנהגנו לא כך, אנחנו מברכות! אמר לה הרב: אין חכמה לאשה אלא בפלך (זימא ס"ו), תמשיכי לסרוג... והיא הייתה מעריכה את הרב וייסדה לו את השיעור. ורוב ההלכות שחכם בן ציון חלק על מרן זצ"ל, זה בגלל דעת ה"בן איש חי".

⁴ בשלחן ערוך (סי' פט ס"א) כתב: זמן תפלת השחר מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב "ויראון עם שמש" (תהילים ע"ב), ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא. ואף שלדברי ריש" (ברכות ל) בשעת הדחק מותר להתפלל אפילו קודם עמוד השחר, וכן דעת הראב"ן (בתשו' סימן קעט), זה חידוש גדול, וכל הראשונים חולקים וסוברים שזמן תפלה החל מעמוד השחר. והמשיך מרן, ונמשך זמנה עד סוף ארבע שעות שהוא שלישי היום. ואם טעה או עבר, והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. ע"כ. ובכרות קריאת שמע יברך עד ארבע שעות ולא יותר.

את שם ה' אלוֹקֵיךָ לְשׂוֹא" (שמות כ.ו. דברים ה.י). גמרא זו העתיקה הרי"ף (לט ע"ב מדפיז), הרמב"ם (הלכות ברכות סוף פ"א), והרא"ש (פ"א ס"ט י). ונחלקו הראשונים האם איסור ברכה לבטלה הוא מדאורייתא או מדרבנן, לדעת התוספות (ר"ה לג. ד"ה הא), הרא"ש (פ"ק דקידושין סימן מט), תלמידי רבינו יונה (ברכות לט ע"ב מדפי הרי"ף), ועוד ראשונים, איסור ברכה לבטלה מדרבנן, והפסוק "לא תשא" מדבר על הבא לבית דין ומעיד ונשבע לשוא, כמו אדם שתופס כוס תה ונשבע שזה כוס תה, וכי חשבנו שזו צלחת?... זה נקרא לשוא, ועל זה נאמר הלאו, אבל המברך ברכה לבטלה, כגון שכבר בירך שהכל וחוזר ומברך פעם שנייה, איסורו מדרבנן, כי סוף סוף בירך את הקב"ה. אבל יש "ב ראשונים ויותר, הסוברים שדברי הגמרא כפשוטם, והמברך ברכה שאינה צריכה עובר על לאו דאורייתא של "לא תשא". כך דעת רב האי גאון (בשערי תשובה סימן קטו), שנשאל על מי שמברך בשבת ביום גם ברכת הגפן וגם ברכת מקדש השבת⁵, והשיב: הוא דרך שטות ובורות, ולא נפקי ידי חובתייהו, ולא עוד אלא שחייבים מלקות בשביל "לא תשא", שמברכים ברכה שאינה צריכה, וגם מפסיקים בין ברכה לשתיה. ע"כ.

לאו שאין בו מעשה

יב. בא הגאון פתח הדביר (סימן רפס, דקמ"ד ע"ב) ותמה על רב האי גאון, שהרי כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו (פסחים סג. ועוד), והמברך ברכה אינו עושה מעשה, אלא רק מדבר דיבור, ודיבור לאו הוי מעשה, ומה שאמרו (בבא מציעא צ:): שעקימות שפתינו הוי מעשה, זהו דוקא כשהיא גורמת מעשה, כמו באיסור "לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו", שאם מנהיג אותם בקולו ואומר להם "ידיו", באמירתו נעשה מעשה, ומה שאין כן בברכה לבטלה שאינו גורם למעשה. אלא על כרחך שאין הכוונה למלקות ממש, אלא למכת מרדות מדרבנן. כך מפרש הפתח הדביר. וכך כתב רבי ישמעאל הכהן - היה לפני כ-250 שנה - בשו"ת זרע אמת (תח"ח סימן א. ד"א ע"ג), שאיסור ברכה שאינה צריכה מדרבנן, וראה את המציאה ונפל עליה הגאון השדי חמד (מערכת ברכות אות קטו, דע"ו ע"ד).

הרי הוא כנשבע

יג. אכן יש כמה מקומות בגמרא (יבמות נב. כתובות מוה. ועוד) שפירשו שמלקות הכוונה למכת מרדות, אבל מדוע שאנחנו נדחק לומר כך בדברי רב האי גאון שהיה לפני כאלף שנים, ונכון שיש קושיא, אבל מקושיא לא מתים, ומה נענה עליה? אלא תראו את לשון הרמב"ם (פ"א מהלכות ברכות ה"טו) והעתיקו מרן השלחן ערוך (סימן רטו סעיף ד): כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא⁶, ואסור לענות אחריו אמן. וצריך להבין, בשביל מה הוצרך הרמב"ם להשוות לשבעות שוא, איפה ראינו כדבר הזה, תאמר שעובר על דאורייתא וזהו? אלא בגמרא (מכות טז. שבועות כא. תמורה ג.) מבואר, כל לאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו, חוץ מנשבע ומימר ומקלל חבירו בשם. ובא הרמב"ם לומר שהמברך ברכה לבטלה חייב מלקות למרות שהוא לאו שאין בו מעשה, שהרי הוא כנשבע שלוקה אף על לאו שאין בו מעשה. ולפי זה מבוארים דברי רב האי גאון כפשוטם, שהמברך ברכה לבטלה חייב מלקות, ואף שהוא לאו שאין בו מעשה, דינו כנשבע. וכן כתבו בספר העינים (סי' קמג

⁵ מי שבלייל שבת לא הרגיש טוב ולא עשה קידוש, אנוס רחמנא פטריה, או נרדם מכל מיני סיבות, ובבוקר קם ועושה קידוש, מברך גם ברכת "הגפן" וגם ברכת "מקדש השבת" (ש"ע סי' רע"א ס"ח). הא לאו הכי לא מברכים "מקדש השבת" בבוקר. ⁶ ולדברי החזון איש זה בכ' הדמיון ולא ממש, ולעולם גם לדעת הרמב"ם ומרן איסור ברכה לבטלה מדרבנן, ותיכף נתייחס לזה.

⁷ חיברו רבינו אברהם חמיו של הראב"ד בעל ההשגות, לשניהם קראו "אברהם", ומכאן שאין חשש לכך שחתן נקרא כשם חמיו, ואמנם בצוואת רבי יהודה החסיד הקפיד בזה מאוד, ולרווחא דמילתא אנתנו מוסיפים שם, לא לחמיו שהוא בגיל חמישים אלא לחתן... אבל מעיקר הדין מותר.

⁸ אנחנו בלאו הכי מנהגנו לא לברך על טלית קטן, ופוטרים אותה כשמברכים על הטלית גדול "להתעטף בציצית". מי שיש לו טלית קטן כשיעור אמה על אמה חוצי לא כולל פתח הצואר, והציציות שלמות ולא הסתבכו בכביסה, ורוצה לברך, יכול. ואנשים צנועים לובשים את הציצ' באמבטיה או במקוה, ושם לא מברכים, ואם רוצה יברך בחדר.

אם זה בגד כותנה פשוט לא יברך עליו שהחיינו, אדם שקונה חליפה מברך שהחיינו, אבל על גרביים חדשות לא מברך, וגם פיג'מה היא לא בגד חשוב ולא מברך עליה שהחיינו. כמובן פיג'מה צנועה, היום יש כאלה שלובשים קצר, אבל אין זו דרך בני התורה. וכן על חלוק שהולכים אותו בבית, אלא אם כן זה חלוק של

עמ' קצב) ובספר האשכול⁷ (ח"ב הל' ציצית עמ' צט) בשם רב האי גאון, וכן הוא בשו"ת תמים דעים (ס"ס רכד).

דעת שאר הגאונים

יד. וכן דעת רב נטרונאי גאון - הובא בספר המכריע (סי' פח). וכן דעת רב פלטוי גאון - הובא בחמדה גנוזה (סי' א) שכתב לגבי ציצית, ומאן דרמי חוטי דכיתנא ומברך עליהו, עובר משום "לא תשא" וחייב מלקות⁸. וכן כתב בספר הפרדס (עמוד קסב) לרבינו אשר בר חיים בשם גאון - ובדרך כלל סתם גאון זה רב האי גאון. וכן דעת רב אחאי גאון (בשאלות יתרו שאילתא ג) שכתב בארמית בזה הלשון: דאסר להון לדבית ישראל, לאישתבועי בשיקרא בשמא דקב"ה, וכל מאן דמשתבע בשיקרא בשמא דקב"ה, לית ליה מחילה לעולם, דכתיב "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא" וגו'. ולא מיבעיא אישתבועי בשיקרא אלא אפילו אפוקי שם שמים לבטלה אסור, מדאפקיה קרא "לא תשא" ולא כתיב ולא תשבע וכו'. ומאן דמברך נמי ברכה שאינה צריכה, הוה ליה כמוציא שם שמים לבטלה, וקאים בלא תשא, דרב וריש לקיש דאמרי תרווייהו, כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. ע"כ. ורואים מדבריו שסובר שאיסור זה דאורייתא, וכמה איסור זה חמור.

מצאנו לרמב"ם חברים

טו. גם בספר הישר לרבינו תם (סימן סה אות ד, דף פ"א ע"א) השיב לו רבינו אפרים: ומה שאמרת הנחת תפילין משום ברכה לבטלה קאסר רבי יהודה לנשים, הא מפקינן לה מקרא משום דלא תשא את שם, אם כן איסורא דאורייתא הוא ולרבי יוסף⁹ נמי אסור¹⁰. ע"כ. וכן כתב רבינו מנוח (פ"ב מהל' שופר ה"ב), שאיסור ברכה לבטלה דאורייתא, ולפיכך אסור לנשים לברך על מצות עשה שהזמן גרמא¹¹. ובבית יוסף (סי' סו) הביא בשם רבינו מנוח, שהמסופק אם בירך ברכה דרבנן כגון שהכל, נפשות, אשר יצר, אינו חוזר ומברך, משום שברכה לבטלה היא לאו דאורייתא של "לא תשא", וספק דאורייתא לחומר. וכן מבואר בדברי רבינו ירוחם (נכ"ב ח"ב דקפ"ו ע"א) - היה לפני כשבע מאות שנה - שהמברך ברכת אירוסין בבית חתנים¹², ברכה שאינה צריכה היא, ועובר בלא תשא. בספר עמודי אש (ד"ח ס"ג) כתב דבר פלא, שאף שהאחרונים לא הביאו חבר להרמב"ם בזה שברכה לבטלה דאורייתא, מצאתי לו חבר, והוא רבינו משולם שהובא בספר הישר לרבינו תם (דף פ"א ע"א) לגבי הנחת תפילין לנשים. הוא כתב שמצא לרמב"ם חבר אחד, אבל לפי מה שאמרנו עכשיו יש לו הרבה חברים, ראשונים כמלאכים שכך סוברים.

דברי האליה רבה

טז. ובאמת שכן דעת הרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה מהתורה, למרות שיש ויכוח בדעתו, והחזון איש (א"ח סימן קל"א אות ה) כתב בדעתו שאיסור ברכה לבטלה מדרבנן. וכבר המגן אברהם (סימן רטו סק"ו) כתב בדעת הרמב"ם שהאיסור מדאורייתא. ואמנם האליה רבה (סק"ה) פקפק בדבר וכתב שלהרמב"ם איסור ברכה לבטלה מדרבנן. וכתב שכן משמע קצת בגמרא (ברכות לג.) שאמרו,

אדמוור"ם, שמברכים עליו שהחיינו כמה פעמים... אבל על חלוק פשוט לא מברכים.

⁹ [א.ה.ל. כצ"ל. וביב"א ח"א האו"ח סי' לט אות ח, ח"ט האו"ח סי' צד אות ז, יח"ד ח"ה סי' מג, הל"ע ח"ז עמ' ב, ובעין יצחק ח"ב עמ' שנו, מוחלף ר' יוסי בר' יהודה ור' יהודה בר' יוסי. ועיין בר"ה לג. ובתוד"ה הא. ושו"ד בספר הישר מהדו' תרנ"ח ובמהדו' דבליצקי, שהעירו שהטעות כבר בכת"י, והעיקר כמש"כ למעלה. וכמ"ש בשלחן המערכת ח"ב עמ' תפח].

¹⁰ כלומר שהיום אף אחת לא נוהגת כמיכל בת שאול ולא מניחה תפילין, כי יכולה להתבלבל ולברך, ולדין זו ברכה לבטלה. והיום יש טעם נוסף, שכל דבר שהוא מנהג הרפורמים צריך להתרחק ממנו, ונשות הכותל ששמות טלית ותפילין, הרבה מהם רפורמים, והרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

¹¹ אמנם ביביע אומר ח"ה (תח"ח סי' מג אות ד) כתב שגם אם נאמר שאיסור ברכה לבטלה מדרבנן, אין לנשים לברך על מצוות שהזמן גרמא, וכמו שכתב מהר"א בן טאוה בשו"ת חוט המשולש שבסוף התשב"ץ (סי' לב).

¹² לפני כשבע מאות שנה פעמים שעשו ארוחת צהרים בערב החתונה, ויש צד לברך שם ברכת חתנים, "שהכל ברא לכבודו", "יוצר האדם", וכל הברכות, כי נפיש שמחה, כל המוזמנים המשפחה, השושבינים, כבר נמצאים (עי' מודקי ריש כתובות, ודרכי משה סי' סב אות יח). ורבינו ירוחם העיר על המברכים ברכת האירוסין ולא על המברכים ברכות הנישואין.

המבדיל בתפלה¹³ משובח יותר ממי שיבדיל על הכוס, ואם הבדיל בזו ולא הבדיל בזו ינחור לו ברכות על ראשו. ע"ש. וכתב שכן מצא בספר החינוך (סוף מצוה תל), ודלא כמו שכתב המגן אברהם. והביא עוד מה שכתב השל"ה (יזמא פרק נד מצוה בהגה) בשם הרמב"ן, על דברי הגמרא (נדרים ז): הוא עצמו יהא בנידוי, דהיינו המזכיר שם שמים לבטלה, אף כי לא נדהו שום אדם, הוא יחלוץ מנעליו וישב בקרקע בנידוי, ויבקש משלשה שיתירו לו, ואז בהכנתו ונסלח לו¹⁴. ע"כ.

רמב"ם בהלכות שבועות

יז. אולם זו לשון הרמב"ם בהלכות שבועות (פ"ב ה"ט): השומע הזכרת השם מפי חבריו לשוא - כגון שהוא לא דתי וכל שניה מוציא מפיו שם אלקים או שם ה', לא חניכו אותם והם לא יודעים מסכנים - או שנשבע לפניו לשקר¹⁵, או שבירך ברכה שאינה צריכה שהוא עובר משום נושא שם ה' לשוא כמו שבארנו בהלכות ברכות, הרי זה חייב לנדותו, ואם לא נדהו הוא בעצמו יהא בנידוי. עכ"ל. ומשמע מדבריו שברכה שאינה צריכה איסורה מדאורייתא, ואולי בהלכות ברכות תדחק לומר שהעתיק את הגמרא ומה שתפרש בגמרא תפרש ברמב"ם, אבל כאן כתב מפורש "שהוא עובר משום נושא שם ה' לשוא", וכתב שחייב נידוי. והחזון איש לא הזכיר את דברי הרמב"ם הללו.

תשובת הרמב"ם

יח. יותר מזה, בתשובות הרמב"ם (פאר הדור סימן קה) כתב לגבי עיירות המסופקות אם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון או לא, כגון לוד, באר שבע, חברון קרית ארבע, שקוראים את המגילה יומיים¹⁶, וכתב הר"ן (מגילה ד. ד"ה ולענין עיירות המסופקות) בשם הגאונים, שמן הדין לא היה צריך לקרוא בעיירות המסופקות בט"ו, ודי במה שקוראים ב"ד כרוב העולם, וגם ספק דרבנן לקולא. ומה שאמרו בגמרא (מגילה ה) שחזקיה קרא בטבריה יומיים מפני הספק אם ימה חומתה, ורב אסי קרא בהוצל יומיים מפני הספק, זו חסידות בעלמא, ומעיקר הדין די לקרוא ב"ד. אולם הרמב"ם (פ"א מהל' מגילה ה"א) והשלחן ערוך (ס' תרפ"ח ס"ד) פסקו, שעיריות המסופקות קוראות ב"ד בברכה, שהוא זמן קריאתה לרוב העולם, ובט"ו קוראים בלא ברכה. ולשיטתו נשאל הרמב"ם בתשובה על עיר מסופקת שגם ביום ט"ו קוראים את המגילה בברכה, האם עוברים משום ברכה שאינה צריכה, או לא. והשיב: שהיא ברכה שאינה צריכה, ואיסורא דאורייתא הוא, שנושא שם שמים לבטלה, ואין ראוי לעשות כן מפני הספק. ע"כ. וראים מפורש שאיסור ברכה לבטלה דאורייתא. התשובה הזו היתה למראה עיניו של הזרע אמת שהיה לפני כ-250 שנה, זאת אומרת שהיתה ידועה, אבל החזון איש לא ראה אותה, ומסתבר שגם לא ראה שו"ת זרע אמת. וכנראה ראה רק את דברי האליה רבה שלהרמב"ם הוא איסור דרבנן וסמך עליו. אבל מה יענה על מה שכתב הרמב"ם בהלכות שבועות ובתשובה.

סתירה בתשובות הרמב"ם

יט. היה מקום לסייע דברי האליה רבה והחזון איש, ממה שכתב הרמב"ם בתשובה אחרת (פאר הדור סימן כו) בזו הלשון: הדברים ידועים שכל ברכה שהיא על מצוה מדרבנן היא, בין שתהיה המצוה מדבריהם בין שתהיה מן התורה, וחכמים הם שתקנו הברכה, והם שאמרו שכל המוכר ברכה שאינה צריכה עובר משום "לא תשא". ע"כ. תשובה זו הביאה הכסף משנה (פ"ג מהל' מילה ה"ו), ולכאורה משמע שאיסור ברכה שאינה צריכה מדרבנן. ולפי זה תצא סתירה בדברי הרמב"ם, תראה איזו תורה מתוקה יש לנו... אלא יש לומר ככוונת דברי

¹³ בגמרא (ברכות כו). טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, מבדיל בראשונה - כלומר שאומר "אתה חוננתו" - ואינו מבדיל בשניה, ואם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה, שניה עלתה לו, וראשונה לא עלתה לו. וכתב מרן השלחן ערוך (ס"ק קה"י): ואם הבדיל בשתייהן, או לא הבדיל בשתייהן, יצא. וכתב המשנה ברורה (ס"ק לא): שאין חוזרים בשביל הזכרת הבדלה בתפלה, הואיל ויכול לאומרה על הכוס, כמו שכתב בסימן רצ"ד (ס"א), ואם אחר כך טעם קודם שהבדיל על הכוס, דקיימא לן צריך לחזור ולהתפלל, מכל מקום עלתה לו תפלת התשלומין, כיון דבשעה שהתפלל התשלומין שפיר היה פטור מחובת שעתא, שהרי היה כוס לפניו, רק שעל די שטעה נתייב. ע"כ.

¹⁴ פעם אחד מהעוזרים של מרן זצ"ל לפני התפלה הביא לו בטעות להניח תפלין של רבינו תם, והרב חשב שאלו תפלין של רש"י ובירך עליהן, וכשבאו להתליף הבין שבירך על תפלין של רבינו תם, וכל היום היה בוכה על זה, ומדבר בקול בכי: אוי לי, איך טעיתי ויברכתי ברכה לבטלה... אבל בשוגג מבואר מדברי השל"ה שם שאינו בנידוי (א.ה). ועוד כתב השל"ה שם: ואם בשוגג יזמן לו איזה חטא, יתודה עליו מייד, בבכי ודמעה.

הרמב"ם, שלעולם איסור ברכה לבטלה הוא מן התורה, ומה שכתב "והם אמרו" שכל המוכר ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא, כלומר שהדבר מסור ביד חכמים לקבוע אם הברכה שבירך נחשבת ברכה הצריכה או לא, שהרי בתורה לא כתוב לברך "שהכל", "מזונות", "העין", אשר יצר", ורק חכמים באו וקבעו את הברכות, וכשמברך שלא במקום ציווי חכמים, נחשב לו שבירך ברכה לבטלה, וממילא עובר על איסור תורה של "לא תשא". כך ביאר החיד"א בברכי יוסף (ס"ו מו סק"ו). ולעולם כמו שכתב הרמב"ם בתשובה סי' קה, ובהלכות שבועות, וכפשט דבריו בהלכות ברכות, שאיסור ברכה שאינה צריכה דאורייתא.

בירך על מאכל בתענית

כ. לפי זה אדם שבירך על דבר מאכל ונזכר שהוא לפני התפלה, אם לא יטעם יעבור על איסור ברכה לבטלה מדאורייתא, ואם יטעם יעבור על איסור אכילה קודם התפלה דרבנן, ומוטב שיטעם ולא יעבור על ברכה לבטלה. אמנם הגרי"ש אלישיב (אשרי האיש ח"ג פס"ו אות ב) כתב שמי שבירך על מאכל בתענית, יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ולא יטעם. וכך פסקו חלק מהרבנים הליטאים. אבל כשאומרים "ברוך שם" זה מוריד את חומר איסור ברכה לבטלה ולא מתקן לגמרי, והם מסתמכים על הפוסקים הסבורים שאיסור ברכה לבטלה מדרבנן. אבל להלכה איסור ברכה לבטלה מדאורייתא, ומרן זצ"ל ביביע אומר ח"י (חאו"ח ס"ו מא) כתב שכיון שהתענית דרבנן יטעם מעט כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. וגם לגבי מי שטעה ובירך על מאכל קודם תפלת שחרית, כתב (שם ס"ו י) שמוותר לו לטעום קצת כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה.

הפשט לא יופשט

כא. בסוגריים מרובעות נאמר שאפשר ליישב את דברי החזון איש על פי דברי הזרע אמת (הובא לעיל סוף אות יב), שעשה חבורה שלמה להוכיח שאיסור ברכה לבטלה מדרבנן, ולבסוף כתב, עכשיו הגיע לידי תשובת הרמב"ם, ושם ראיתי שכותב שאיסור ברכה לבטלה איסורא דאורייתא הוא, וזאת אומרת שכל החבורה - אתם יודעים מה זה, פלפול... - שלי נפלה, 'נפל פיתא בבירה'. אבל הוא היה גברא רבה ולא נבהל, וכתב, אלא אם כן נאמר שכוונת הרמב"ם היא שזה חמור כעין איסור דאורייתא, ולעולם זהו איסור דרבנן. רבותי, וכי זה לא דוחק, תורה מונחת בקרן זוית כל הרוצה ליטול יבוא ויטול (קידושין סו), והרי הפשט לא יופשט בדברי הרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה דאורייתא הוא, ובפרט שיש סייעתא לכך מכמה מקומות בדברי הרמב"ם. לכן למסקנא לדעת רבים מהגאונים והראשונים, וכן הרמב"ם והשלחן ערוך, איסור ברכה לבטלה דאורייתא, ולכן אם בירך במקום איסור דרבנן כגון אכילה קודם התפלה, או תענית, או לפני קידוש, יטעם ולא יעבור על איסור ברכה לבטלה דאורייתא, וגם אם העוגה טעימה, יטעם רק מעט כדי שתחול הברכה ולא תהיה לבטלה¹⁷.

ולענין לשתות קפה המזוג עם מעט חלב לפני התפלה, רבים מהאחרונים מקילין, ויש להקל בזה לזקן או חלש, וראוי שקודם לכן יאמר ברכות השחר וברכות התורה ופרשת העקדה וקצת מסדר הקרבנות, וראה ביביע אומר ח"ד (חאו"ח ס"ו יב), וח"ט (חאו"ח ס"ו קה אות מו), ובהל"ע ח"א (עמ' קנד), ובילקוט יוסף (ס"ט פט סעיף לז).

¹⁵ כמה פעמים היו אצלי בבית הדין אנשים שרציתי להפחיד אותם, ולקחתי ספר ואמרתי: אתה מוכן להישבע בספר הזה?... היום אנחנו לא משיביעים שאחר כך לא יושבעו לשקר, אבל לפעמים רואים ספר ומפחדים... והיה לי מקרה כזה שאמרתי כך לאדם ששיקר, ולא באמת הייתי נותן לו להישבע, אבל הוא פחד ואמר: הרב, עד כאן... ולא הודה ששיקר, והסביר שאפילו על אמת הוא לא מוכן להישבע...

¹⁶ אבל ברמלה שהיא סמוכה ללוד, או בתל אביב שהיא סמוכה ליפו, קוראים יום אחד, וכמו שכתב החיד"א (ברכי יוסף סימן תרפ"ח סק"ט) שבעיר סמוכה לעיר מסופקת, אין צריך לקרוא יומיים.

¹⁷ שוב אנחנו מזכירים להתפלל להצלחת החיילים, שלא יהיו הרוגים ופצועים חס ושלום. גם פצועים זה לא דבר פשוט, ביום חמישי בערב הייתי בכותל המערבי, עשו שם עצרת הודאה של כל פצועי המלחמה, שהיו בנידוי עזו ובכפר עזו ועוד, והיו עשורת עשורת פצועים מסכנים בלי ידיים ובלי רגלים, רק לראות זה מזעזע. צריך להתפלל עליהם, ולהתפלל שלא יהיו עוד פצועים ועוד הרוגים, ושכל השבויים יחזרו לביתם לחיים טובים ולשלום, ונשמע בשורות טובות. אמן ואמן.

נהנת? היה שותף בהוראת קבע או בתרומה חד פעמית להוצאת הגיליון!!!

1. הפקדה לחשבון בנק: מזרחי טפחות סניף: 523 מ.ח. 225485 ע"ש עמותת חזון עובדיה בנשר.
2. העברה בטי 054688382 וצ"י: עבור "השיעור השבועי". 3. קישור דיגיטלי מאובטח לה"ק: <https://nedar.im/7004246> וצ"י: עבור "השיעור השבועי".